

DEPORTACIJE SRBA IZ HRVATSKE 1941.

Andrija-Ljubomir Lisac

Takozvani jugoistočni evropski prostor odavna je smatran prvom etapom u ostvarivanju njemačkih težnji poznatih pod imenom »Drang nach Osten«. Stare planove preuzeli su i nacisti u svoj program.¹ Smatrali su, da je rješavanje problema tog prostora s gledišta njemačkih interesa dozrelo s aneksijom Austrije 1938 za daljnju etapu, pa su s najvećom intenzivnošću pristupili pripremama za prodor u Podunavlje i na Balkan. Centar djelatnosti prenesen je u Austriju, gdje su već davno prije njemačke agresije na Jugoslaviju bili izrađeni detaljni planovi o pripajanju njezinih zapadnih područja Njemačkom Reichu i o njihovoj germanizaciji.² Brza likvidacija kraljevine Jugoslavije, ma da time rat još nije bio dovršen, navela je Hitlera i nacistice na pomisao, da dio svojih planova najvećom brzinom ostvare na zaposjednutim jugoslavenskim područjima, čime je u prvome redu bila pogođena Slovenija. Za ostvarenje plana germanizacije jednog dijela slovenske zemlje³ bile su izvršene najpreciznije pripreme masovnih deportiranja Slovenaca iz područja zaposjednutih po

---

* Protteklo je jedva 15 godina od pokušaja istrebljenja naših naroda i denacionalizacije pojedinih jugoslavenskih područja, pri čemu su kao jedan od oblika sredstava germanizacije poslužile i takozvane organizirane deportacije Slovenaca i Srba. Prekratko je još vrijeme, da se dade sinteza cjelokupnih deportacija i svih pojava barbarstva s njima u vezi; namjera nam je samo, da na temelju raspoložive arhivske građe prikažemo tok takozvanih organiziranih deportacija Srba iz Hrvatske kao dijela velike deportacione akcije u germanizatorskim planovima Njemačke. Zato treba imati na umu, da se ovaj prikaz događaja i akcije okupatorskih vlasti u vezi s deportiranjem srpskog življa iz Hrvatske odnosi samo na vrijeme od juna do oktobra 1941., to jest na period »organiziranih deportacija«, kada još nisu došla do izražaja kasnija otvorena nastojanja ustaša i klerofašista oko prisilnog pokatoličenja pravoslavnog stanovništva u Hrvatskoj, jer su oni u to vrijeme željeli iskoristiti njemačke planove i srpski živalj potpuno odstraniti s teritorija t. zv. NDH. Kako im to nije uspjelo, pristupili su najdrastičnijim sredstvima za istrebljenje Srba i njihovo pokatoličenje.

¹ G. Werner (H. Carstanjen), Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart 1935, str. 161.

² U Grazu je osnovan Südostdeutsches Institut, kome je bio šef dr. Helmut Carstanjen (s pseudonimom dr. Gerhard Werner).

³ Slovenija je 1941 imala 1. 237.846 stan., od čega je na područje okupirano po Nijemcima otpalo otprilike 625.000 stan. u Štajerskoj i oko 200.000 stan. u dijelu Koruške i Gorenjske, što znači da je oko 800.000 potpuno slovenskih stanovnika ušlo u plan germanizacije (Saopćenja o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1947, str. 112).

Nijemcima. Sama zamisao rješavanja problema germanizacije deportiranjem jasno je sadržana u drugom poglavlju druge knjige Hitlerova nacističke biblije, gdje je izričito rečeno. »... dass Germanisation nur am Boden vorgenommen werden kann und niemals an Menschen«, t. j. ne može se germanizirati narod, već samo zemlja.⁴ Idejno ishodište za kasnije akcije preseljavanja bile su »Smjernice za iseljenje inorodnih elemenata na području Donje Štajerske«, odobrene 18. aprila po njemačkom ministru unutrašnjih poslova Heinrichu Himmleru, a sastavljena po dru Sigfriedu Überreitheru, šefu civilne uprave u Donjoj Štajerskoj.⁵

Prva konferencija o pitanjima u vezi s deportacijom održana je 6. maja 1941. u Grazu, i na njoj je dr. Überreither iznio i obrazložio opći plan deportacije 260.000 Slovenaca. Tim se planom predviđala isključivo deportacija u unutrašnjost Srbije.⁶ Izvršenju plana pristupilo se smjesta, što dokazuje akt njemačke komande 610 u Smederevu od 15. maja 1941, kojim je general von Schichting obavijestio bana-komesara Stefanovića o namjeravanom preseljavanju Slovenaca na područje između Dunava i Kragujevca u Srbiji, tražeći od njega izvještaj o mogućnostima naseljavanja, nastambe i prehrane.⁷ S tim u vezi naložio je šef njemačke vrhovne komande Wilhelm Keitel šefu vojničkih transporta kod vojne komande Srbije, da u smislu konferencije u Grazu stavi na raspolaganje prazne vlakove za preseljenje Slovenaca.⁸ Zatim su o tim pitanjima održana još dva sastanka u Beogradu, 21. i 25. maja 1941, a zatim je u pogledu izvršenja toga plana došlo do nagle promjene. Umjesto teritorija Srbije, odnosno uz taj teritorij, štab za preseljavanje uvrštava u plan i teritorij t. zv. NDH, koja je željela da u zamjenu iseli iz Hrvatske jednak broj Srba u Srbiju. Zbog takve izmjene plana sazvana je u Zagreb i 4. juna 1941. održana u tamošnjem njemačkom poslanstvu konferencija, na kojoj je potpisano utanačenje između Njemačkog Reicha i Nezavisne Države Hrvatske po njemačkom poslaniku Obergruppenführeru Sigfriedu Kasche-u i »maršalu« Slavku Kvaterniku, te ostalim predstavnicima jedne i druge strane o provedbi izmjene pučanstva, koja se ima izvršiti u vremenu od 4. juna do 31. oktobra 1941.⁹ Deportiranje se prema tom

⁴ A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1940, str. 428.

⁵ »Smjernice« sadrže 6 točaka: 1) odmah iseliti slovenske inteligente; 2) smjesta iseliti sve Slovence doseljene poslije godine 1914 zajedno s obitelji; 3) treba protjerati žitelje savskog pojasa, koji obuhvaća njemačko državno područje jugozapadno od Save, te pojas oko 20 km sjeveroistočno od Save; 4) treba protjerati žitelje t. zv. pojasa uz Sutlu; 5) protjerati sve seoske žitelje iz cijele Donje Štajerske, koji pokazuju jasne znakove tuđinske krvi; 6) ostalo stanovništvo, to jest većina, ostaje u zemlji, no mora pristupiti Štajerskom domovinskom savezu (Steierischer Heimatbund). — Skupine pod 1—5 bit će protjerane s 90 i više %, a pod 6 priznat će se kao Nijemci, odnosno sposobni za ponijemčenje s 90—95%. Usp.: O pripravah načrta za nameravano priključitev in germanizaciju Spodnje Štajerske (Vestnik mariborskega okrožja II, šte. 34, Maribor 26. IV. 1946, str. 3) i F. Škerl, *Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941*, (ZČ VI—VII, 1952—1953, str. 768—797).

⁶ Saopštenja o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda (izd. Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača), Beograd 1947, str. 117.

⁷ Ibid., str. 118.

⁸ Ibid., str. 117.

⁹ Prepis zapisnika u Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani; v. kod F. Škerl, o. c., str. 768—797.

utanačenju imalo obaviti u tri »vala«, a započeti već kroz nekoliko idućih dana, naime 7. juna 1941.

U prvom valu (7. juna do 5. jula) imalo se iseliti 5.000 Slovenaca intelektualaca i politički nepoćudnih osoba iz Donje Štajerske direktno u Srbiju¹⁰ izuzevši katoličke svećenike, koji će biti iseljeni u Hrvatsku, pa će NDH u zamjenu iseliti iz Hrvatske isto tolik broj pravoslavnih svećenika zajedno s njihovim obiteljima u Srbiju.¹¹ Iz Gorenjske bit će deportirano oko 4.000 slovenskih intelektualaca uz isti postupak.

U drugom valu (10. jula do 30. augusta) preselit će se 25.000 Slovenaca iz Štajerske u Hrvatsku, a NDH će u istom vremenu iseliti jednak broj Srba iz Hrvatske u Srbiju.

U trećem valu (15. septembra do 31. oktobra) bilo je uglavljeno iseljenje 65.000 slovenskih seljaka iz pograničnih krajeva Goarenjske u Hrvatsku, iz koje će se iseliti u Srbiju jednak broj Srba iz Srijemā i oko 30.000 onih Srba, kojima NDH ne priznaje državljanstvo.¹²

Planom deportiranja Slovenaca neposredno su rukovodili šefovi civilnih uprava dr. S. Überreither u Štajerskoj i dr. Fr. Kutschera u Gorenjskoj, a preko centra za preseljavanje sa štabom u Mariboru, kojemu je bio šef neki Humitsch, i sa štabom na Bledu, čiji je šef bio dr. Glaser. Za deportacije Srba iz Hrvatske formiran je specijalni ured, te usto upotrebljen cjelokupni državni aparat s ustaškim vojnim formacijama, a prema njemačkom uzoru. Naime, forsiranje brze i točne izvedbe nacističkih planova o deportacijama Slovenaca prema fiksiраним terminima dalo je neposredni povod osnivanju Državnog ravnateljstva za ponovu u Zagrebu¹³ s djelovanjem na cjelokupnom području NDH, kojemu je na čelu državni ravnatelj, a koji je izravno podvrgnut predsjedništvu vlade.¹⁴ U kompetenciju ove ustanove predani su svi poslovi »useljavanja, smještaja i izseljavanja pučanstva, preuzimanje i predaja posjeda i inih dobara iz ruke izseljenih u ruke useljenih odnosno naseljenih, te privremena i međutomna uprava na takovim imanjima i dobrima...«¹⁵ U vršenju te dužnosti, ured će »sakupljati sve potrebne podatke o osobama, koje treba iseliti, izdati će o tome sve potrebne odluke te ih izvršivati. Preuzimati će pokretnu i nepokretnu imovinu izseljenih osoba, pa ju što prije predavati na raspolaganje Zavodu za ko-

¹⁰ Transporti su polazili sa željezničkih stanica Rače (u Mariboru je bio srušen željeznički most preko Drave), Rajhenburga i Sent Vida pri Ljubljani preko Zagreba, Slav. Broda, Sarajeva i Višegrada do Arandelovca u Srbiji.

¹¹ Na području NDH evidentirano je 577 srpskih pravoslavnih svećenika. Od toga broja 3 su se nalazila u vojnom zarobljeništvu, 235 ih je pojedinačno za vremena apustio teritorij NDH, 5 ih je u međuvremenu umrlo, a 334 su prisilno transportirana u Srbiju zajedno sa svojim obiteljima (259 žena i 467 djece).

¹² Provedba deportacije u drugom valu nešto je izmijenjena, a do deportacije u trećem valu uopće nije došlo u tom obliku, o čemu kasnije.

¹³ U Arhivu grada Zagreba pohranjen je cjelokupni arhiv ove ustanove. U citiranju dokumentacije upotrebljavam kraticu AGZ (Arhiv grada Zagreba) — Drž. rav. pon. (Državno ravnateljstvo za ponovu u Zagrebu).

¹⁴ Zakonska odredba o osnutku Državnog ravnateljstva za ponovu br. CLXXI-507-Z. p. — 1941 od 24. juna 1941 (Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske I, Zagreb 1941, str. 195—196), § 1; ravnateljem je postavljen Pavelićevom odlukom Josip Rožanković.

¹⁵ Ibid., § 2.

lonizaciju u svrhu unutarnje kolonizacije, a dotle privremeno upravljati i vršiti nadzor nad tom imovinom, i obavljati neodgodive poslove na njoj...¹⁶

Odmah nakon organiziranja centralnog ureda toga Državnog ravnateljstva i formiranja triju glavnih podružnica u Banjaluci, Osijeku i Sarajevu provedena je daljnja organizacija deportacionih akcija preko upravno-političkih oblasti, preko kotareva, kojima su dane ove detaljne upute naročitom okružnicom od 2. jula 1941:

Ured za izseljavanje osniva svaka kotarska oblast u svom sjedištu odnosno u mjestu izvan sjedišta ukoliko je to zgodnije radi ispunjenja zadatka.

Vodstvo ovih ureda povjerava se dvojici najpovjerljivijih upravnih činovnika, u pomanjkanju ovih, dvojici drugih okretnih, povjerljivih, energičnih činovnika, odnosno ustaških dužnostnika.

Nadzor nad radom vrši posebno kotarski predstojnik, koji za cjelokupni rad snosi punu moralnu i materijalnu odgovornost.

Ured imaće svoj odbor, koji se sastoji od tri do pet osoba političkog značaja.

Činovništvo za taj rad, interni i externi, uzima se iz redova sudaca, svekolikog sudskog osoblja, financijskog i poreznog činovništva, eksekutora i ostalog osoblja, sveukupnog učiteljstva, profesora i profesorica, te gradskih i općinskih činovnika.

Stručne poslove imaju preuzeti liječnici, veterinari, agronomi, poljoprivredni učitelji, te gradski ekonomski i slično

Za brahijum služiti će redarstvo, oružništvo, vojno oružništvo, ustaše, a u potrebi i redoviti vojska. Suradnju moraju pružiti gradski i općinski načelnici i njihovi zamjenici.

Sabiralište podeno za prolazni boravak izseljenika treba odmah pripremiti i ono mora biti takovo, da će uhapšenici sa svojim obiteljima i samci moći u njemu ostati smješteni nekoliko dana, i to tako da su žene i djeca zajedno, a muškarci zasebno.

U sabiralištu svakako mora biti pitke vode i rasvjeta, pa i petrolejska, ali valja unaprijed spriječiti eventualnu mogućnost požara od rasvjete. Pušenje u sabiralištu je zabranjeno.

Osim toga mora se osigurati redarstveni nadzor i čuvanje uhapšenika danju i noću, prehrana odraslih iz zalihe zaplijenjene hrane, za djecu svakodnevno svježe mlijeko, a za eventualne bolesnike ishrana prema liječničkim savjetima.

Liječničku službu u sabiralištu, u koliko nema liječnika uhapšenika, obavlja općinski liječnik.

Slamu za ležanje treba osigurati u dovoljnoj količini, jer se izmjena slame mora vršiti najmanje svakih 10 dana.

Kao sabirališta mogu poslužiti sokolski i prosvjetni domovi, veće zgrade, pa i škole.

Hapšenje. Ovom radu pristupa se na temelju dobivenih pismenih naloga odnosno telefonskih i brzopisnih naloga Državnog ravnateljstva za ponovu.

Izvršenju pristupa se u razno doba noći, iznimno danju, po mogućnosti bez buke i grubosti.

¹⁶ Provedbena naredba Predsjedništva vlade zakonskoj osnovi o osnutku državnog ravnateljstva za ponovu... br. 530-Z. p. — 1941 od 26. juna 1941, § 1 (Zbornik zakona... I, Zagreb 1941, str. 215—216).

Zakonski izvršitelji toga čina, u pratnji dvojice izaslanika — koji će odmah obaviti preuzimanje ostavljene pokretne imovine — i određenom izseljeniku saopćiti, da sa sobom može ponesti svu gotovinu, vrijednosne papire, uložnice, životne police, mjenice i slično, te sve dragocjenosti i ine vrijednote.

Povrh toga, svaka uhapšena osoba ima pravo ponijeti 50 kg najnužnije prtljage kao: rublje, posteljinu, odjeću i obuću, pribor za jelo i t. d.

Nakon što se samac ili obitelj — *u najduljem roku od 30 minuta* — spremila za put, ista se predvodi u sabiralište...

Hrana. U sabiralištu pribrana hrana služit će za prehranu uhapšenika do dana njihove odpreme u određeni logor.

Prilikom odlaska uhapšenika u logor treba zajedno s njima od zaplijenjene preostale hrane odpremiti tolike količine, da se oni mogu u logoru prehranjivati kroz 10 dana prema priloženim tablicama.

Uhapšenici imati će dnevno tri obroka hrane. Djeca dobivaju svaki dan zdravo mlijeko, a odrasli čaj.

Radi priređivanja hrane mogu se upotrijebiti žene uhapšenika, a ako je to nezgodno, onda mjestna ženska dobrotvorna društva, odnosno domaćinske škole ili vojnička prehrana...

Odprema uhapšenika u logore obavlja se sa popisom uhapšenika... Jedan primjerak takovog popisa uhapšenika treba poslati ovom ravnateljstvu.

Transportu treba dodijeliti potrebnu stražu, za svaki vagon tri stražara, kako na putovanjima ne bi bilo nikakvih neprilika. Voditelj transporta predaje uhapšene u određene logore sa transportnim listom.

Vagoni. Čim se u sabiralištu sabere dovoljan broj izseljenika za odpremu vlakom u logor, kotarski predstojnik zatražit će najkraćim putem od ovog ravnateljstva dodjelu potrebnog broja vagona i njihovu instradaciju. Željezničke postaje na pismeni zahtjev kotarskog predstojnika izdat će putnu kartu od sabirališta do logora za uhapšene i pratioc.

Prevoz pratnje i uhapšenika pada na teret Državnog ravnateljstva za ponovu, koje će vršiti izravni obračun za ravnateljstvo državnih željeznica...

Sva zaplijenjena imovina vlasništvo je Nezavisne Države Hrvatske, te se za pokušaj krađe, izvršenu krađu, za pokušanu pljačku ili izvršenu pljačku putem pokretnog suda izriče smrtna kazna.

Na uobičajeni način treba stanovništvu staviti do znanja, da nitko ne smije kupovati ili primati darove, ili preuzimati na navodno čuvanje bilo što od Srba i Židova, jer se i to smatra prekršajem...

Upozoravate se, da su svi poslovi napred navedeni strogo tajne prirode, hitni i neodgodivi i da svaki propust potpada pod udar propisa o prijekom sudu, te da za pravilno izvršenje gornjega odgovara svaki kotarski predstojnik osobno.

*Kako je pak posao od velikog državnog interesa, pozivate se, da istome odmah sa svom ozbiljnošću pristupite i da u roku od 48 sati podnesete izvještaj ovom ravnateljstvu, što ste izvršili u smislu gornjih uputa.*¹⁷

Ta je okružnica dopunjena još jednom od 5. jula 1941, u kojoj se između ostaloga daju i ove upute:

¹⁷ AGZ-Drž. rav. pon. okružnica br. 26-Ptk-1941.

»... Radi što bržeg i pouzdanijeg izvršavanja naloga imadete odmah najkraćim putem pozvati na rad unutar uređa, kao i za radove na terenu, sveukupno državno činovništvo i namještenništvo svih Ministarstava, muško i žensko.

Na vanjskom radu, ako to zahtijevaju mjestne prilike, pozvat ćete na suradnju sve postrojbe oružane sile, pa i vojske...

Već ovom prilikom primjećujemo, da već od danas dalje morate voditi računa o tom, kako ćete primiti na stalan boravak 2.500 Slovenaca-doseljenika. Za njihov budući razmještaj na teritoriju Vašeg kotara obavite interne predradnje, vodeći pri tom računa, da će isti biti razmješteni uglavnom po selima tako, da svaka srpska kuća primi bar jednu obitelj na stan i hranu.

U koliko u pojedinim mjestima imade već ispražnjenih ili će biti ispražnjenih seljačkih posjeda, moći ćete useljenike-Slovence smještati na ispražnjene posjede privremeno, i to po više obitelji na jedan posjed, odnosno koliko to budu dozvoljavale prehranbene i posjedovne prilike...

...napominjemo, da ćete radi sabiranja i odpreme daljnjih uhapšenika sa područja Vašeg kotara primati izravne dispozicije iz ovoga Ravnateljstva...¹⁸

O prehrani i sabiranju hrane dane su istoga dana također posebne upute, tako:

»Usljed općeg pomanjkanja živežnih namirnica može se dozvoliti, gdje god je to moguće, da u sabiralište *uhapšenicima mogu donositi hranu njihova rodbina i prijatelji*. Preuzimanje te hrane (vrijeme i način) određuju redarstveni organi koji vode nadzor nad uhapšenicima, odnosno nadzornici sabirališta.

Radi prehrane osoba zatočenih u sabiralištu dolazi u obzir prehrana koja se sastoji od *tri obroka tople hrane na dan, a samo jedno jelo za obrok... Za djecu treba spremiti potrebno svježe mlijeko...*

Za iseljenike sprema se po obroku samo jedno jelo (Eintopfgericht)...

Hrana za vojničku odnosno ustašku postrojbu, kao i za ono logorsko osoblje, koje je vezano uz logor, sprema se posebno... Hrana za logorsku stražu mora biti obilna, krepka i dobro spremljena...¹⁹

Uz državnog ravnatelja J. Rožankovića i »specijalnog delegata vojskovođe« glavnostožernog pukovnika Stjepana Jendrašića, u glavnom štabu deportacionih akcija bili su još povjerenik glavnog ustaškog stana Tomo Grgić²⁰, konjički satnik Dragutin Penava²¹, dr. Milutin Jurčić, predstojnik ureda za iseljavanje, i Stjepan Vedrina, predstojnik ureda za useljavanje. Tom štabu, koji je bio »ovlašten da u cilju izmjene pučanstva, a u sporazumu sa upravnim i drugim vlastima, izvrši izseljavanje Srba sa cijelog teritorija Nezavisne Države Hrvatske u Srbiju«,²² treba dodati još i zapovjednike sabirnih logora u isto doba (7. jula 1941). To su ustaški satnik Ivan Stier, zapovjednik logora u Slav. Požegi, sa svojim zamjenikom ustaškim pobočnikom Emilom Klaićem,²³ zatim pješački poručnik Stanko Ostojić, zapovjednik logora u Bjelovaru,²⁴ i Ljubomir Sesse-

¹⁸ AGZ-Drž. rav. pon. okružnica br. 98-Ptk-1941.

¹⁹ AGZ-Drž. rav. pon. okružnica br. 100-Ptk-1941.

²⁰ AGZ-Drž. rav. pon. br. 95-1941.

²¹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 96-1941.

²² Citirano prema tekstu dekreta izdanog Grgiću i Penavi (AGZ-Drž. rav. pon. br. 95 i 96-1941).

²³ AGZ-Drž. rav. pon. br. 108-1941.

²⁴ AGZ-Drž. rav. pon. br. 120-1941.

glia, zapovjednik logora u Sisku, odnosno Capragu.²⁵ Prva dva logora imala su isključivo karakter sabirališta za iseljenike i useljenike, dok je treći bio također glavni tranzitni logor za sve transporte.

Po svojim formama, a pogotovu metodama, cjelokupna je organizacija potpuna kopija nacističkih »Dienststelle des Beauftragten Reichskommissars für die Festigung des deutschen Volkstums« u Mariboru i na Bledu s posebnim štabovima za preseljavanje (Umsiedlungsstab Marburg und Veldes), kao što su i uopće deportacione akcije u NDH samo dio općeg nacističkog deportacionog plana.²⁶

Kao posljednje pripreme prije početka samog deportiranja zatraženi su od Ekonomskog instituta u Zagrebu statistički podaci o pučanstvu po vjeri i narodnosti prema popisu iz 1931,²⁷ te zatim od kotarskih predstojnika na cijelom teritoriju NDH popis svih državnih i samoupravnih činovnika i umirovljenika pravoslavaca, koji je trebalo dostaviti u roku od 48 sati,²⁸ provjeravajući dakako sve dobivene podatke još i preko ustaških funkcionera. Nakon toga uređeno je i tehničko pitanje željezničkog transportiranja s Ministarstvom prometa,²⁹ i tako su bile sve predradnje završene na vrijeme, kako bi se deportacije Srba mogle uključiti u njemački turnus deportiranja Slovenaca, koji je tekao već od 6. juna 1941, a zaključen 27. septembra 1941.³⁰

Apparat će početi funkcionirati s najvećom točnošću i po planu, no ubrzo će dolaziti do najrazličitijih nepredviđenih poteškoća u njegovu izvršenju. Treba, naime, imati na umu, da su deportacijama Srba, uključenim u njemački deportacioni plan, prethodila takozvana čišćenja s hapšenjem pravoslavnog stanovništva i prisilnim evakuiranjem iz gradova u unutrašnjost teritorija NDH. Takvim akcijama naročito je bilo izvrgnuto srpsko stanovništvo Bosanske Krajine, gdje je divljao ustaški stožernik dr. Viktor Gutić, koji je sebe nazivao »gvozdenom metlom«³¹, a koji je vršio i dužnost župana Velike župe Saša i Luka³²,

²⁵ AGZ-Drž. rav. pon. br. 121-1941.

²⁶ Treba imati na umu, da uopće u t. zv. NDH ništa nije bilo moguće raditi bez prethodne privole i znanja njemačkog generala u Zagrebu Edmunda Glaise von Horstenau (Saopštenja o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Beograd 1947, str. 65).

²⁷ AGZ-Drž. rav. pon. br. 12-1941.

²⁸ AGZ-Drž. rav. pon. br. 157-1941.

²⁹ Ministarstvu prometa saopćeno je 7. jula 1941: »Po višoj naredbi treba veći broj evakuacionih transporta uputiti u zajedničke logore odnosno otpremiti ih iz države. — Radi jednostavnijeg postupka i držanja tajnosti te obračunavanja predlaže se, da se ovi transporti obračunavaju ne po broju osoba, već po broju upotrebljenih vagona i prevezenim kilometrima... Moli se Ministarstvo, da poduzme sve potrebno za redovnu otpremu ovih transporta i da upozori sva službena lica zaposlena oko izvršenja izdatih naređenja, da su svi poslovi strogo tajne prirode i žurni...« (AGZ-Drž. rav. pon. br. 118-1941).

³⁰ U svemu su bila 33 transporta Slovenaca, i to 27 iz Maribora 6., 10., 13., 17., 20., 24. i 27. juna, te 1., 2., 3., 4., 5., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24. i 26. jula, a 7 iz Rajhenburga, naime 6., 21. i 22. augusta, te 11., 12., 25. i 27. septembra. Usporedi kod Škerl, o. c. Napominjem, da su na dvanaesti transport (5. juna), trinaesti (11. juna) i osamnaesti (16. juna) priključeni transporti Srba u Zagrebu.

³¹ Vidi: Saopštenja br. 66—93, str. 771—781, saopštenje br. 85.

³² Sjedište u Banjaluci: podžupan Ahmed Krupić, ravnatelj redarstva Blaž Gutić. Područni kotarevi: Banjaluka (kot. predstojnik dr. Fehim Osmanefendić), Prijedor (upravitelj kotara Marko Jungić), Sanski Most (upravitelj kotara Ivan Simeon), Ključ (upravitelj kotara Kasim Hasanbegović) i Kotor Varoš (upravitelj kotara Marko Petričević).

te župan Velike župe Krbava i Psat Ljubomir Kvaternik.³³ Te su se akcije pro-
tegle i na dio područja Velike župe Gacka i Lika³⁴, naročito na kotar Otočac.

Da bi se mogao potpuno razumjeti razvitak kasnijih događaja u vezi s de-
portacionim akcijama, bit će korisno razmotriti vijesti o prvim deportiranjima
u tim krajevima s pretežno srpskim stanovništvom na temelju dokumentacije
iz prve ruke.

Zapovjedništvo posade u Bihaću uputilo je 25. juna 1941 stožeru Vrbaskog
divizijskog područja izvještaj o akcijama evakuiranja, u kome se između osta-
loga veli:

»Odlukom Velikog župana župe Krbava i Psat od 23. lipnja 1941 protjerani su
iz Bihaća svi stanovnici židovi i grkoistočnjaci sa cijelim porodicama, ukupno 1200
osoba.

24. lipnja 1941 u 4 sata izjutra organi policije, oružništva i ustaša budili su
ove stanovnike i naredili im da se sprema za odlazak s tim da mogu da ponesu
samo najpotrebnije odijelo, posteljinu i hranu, koliko se može u ruci ponijeti.

Za vrijeme ovog obaviještavanja i do odlaska prvog transporta vojničke ophod-
nje na ulicama pokazivale su stanovnicima put do zborništa na nogometnom igrali-
štu Žegarske aleje.

Za prebacivanje građana i njihovih familija stavilo je zapovjedništvo 3. brze
divizije na raspoloženje upravnim vlastima 24 vojnička kamiona sa teraocima, a
pošta u Bihaću 3 poštanska autobusa.

Evakuacija je izvršena za Kulen Vakuf i najbližu okolinu.

Stanovi evakuisanih stanovnika su zaključani i ključevi predani ustaškom
stanu. Pri nailasku stanovnika isti su bili pretreseni od strane policije i oružništva
i ostavljeno je na svaku osobu po 500 dinara, dok je ostali novac i nakit oduzet i pre-
dan ustaškom stanu...

Prvi transport sa 550 osoba otišao je u 9 sati u Kulen Vakuf, a kola se vratila
u 16.10 sati.

Drugi transport sa oko 600 osoba otišao je u 18 sati, a prazna kola bez vojske
vratila su se oko pola noći.

Evakuacija je protekla bez incidenata.«³⁵

Taj je izvještaj proslijeđen Zapovjedništvu kopnene vojske i »Glavnom sto-
žeru vojskovođe« s ovim popratnim tumačenjem:

³³ Sjedište u Bihaću: podžupan dr. Salih Hadžialić, ravnatelj redarstva Kruno-
slav Batušić. Područni kotarevi: Bihać (upravitelj kotara Stanislav Frank), Cazin
(kot. predstojnik Rašid Filipović), Korenica (upravitelj kotara Stjepan Bitorajac),
Donji Lapac (kot. predstojnik Aleksandar Kotljarov), Krupa (kot. predstojnik Ivan
Zdunić), Petrovac (upravitelj kotara Branko Crnić) i Grahovo (kot. predstojnik Ni-
kola Važinski).

³⁴ Sjedište u Gospiću: župan Jurica Frković, podžupani Ivo Rukavina i Jure
Fajdetić, ravnatelj redarstva Stjepan Rubinić. Područni kotarevi: Gospić (kot. pred-
stojnik Ante Drašćić), Otočac (kot. predstojnik Alfonz Bagoli), Perušić (upravitelj
kotara Josip Glavan), Udbina (upravitelj kotara Stjepan Pribetić) i Gračac (upravi-
telj kotara Nikola Špalj).

³⁵ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1359-1941; Zapovjedništvo posade Bihać V. T. br. 146
od 25. VI. 1941. — Usp. također izvještaj Zapovjedništva 4. hrvatske oružničke pukov-
nije Taj. J. S. br. 105 iz Sarajeva od 12. VII. 1941 (Zbornik dokumenata i podataka o
narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda. IV 1, Beograd 1951, str. 523—
524, broj 235).

»...Veliki župan župe Krbava i Psat radikalno raščičava Bihać i to u vremenu kada talijanske čete napuštaju (sasvim ili djelomično) ovo područje. — Po primljenim podacima pučanstvo Bihaća držalo se mirno, sve pravoslavne porodice osim 8 već su se kod vlasti prijavile za prijelaz u katoličku vjeru. Već duže vremena s osobitim marom uče vjeronauku podjednako i starci i djeca, očekujući najskoriji primitak u krilo katoličke crkve.

Evakuacije ovog pučanstva međutim unose nemir i zabunu u pravoslavni živalj, koji je ovdje u velikoj većini i zbog toga postoji mogućnost nereda, pa i pobune. Ovo je tim više moguće, što se prilikom pretresa sela ne nalazi oružje, koje je možda zakopano ili sakriveno u šumama. —

Zbog takve situacije i Veliki župan, predosjećajući mogućnost meteža traži da se detaširaju mali dijelovi vojske u Kulen Vakuf, Plitvice, Donji Lapac, a sutra će, čim ode talijanska vojska, tražiti i posjedanje Korenice, Udbine, B. Petrovca, Krupce, Otoke, Cazina itd.

Detaširanje malih dijelova u unutrašnjost nije nipošto zgodno, jer tako slabi dijelovi nisu dovoljno jaki da sami uspostave red za slučaj ozbiljnih nemira, pa čak bi mogli biti razoružani i dijelom uništeni.

Osim toga te detaširane jedinice su slabo naoružane, i nemaju dovoljan broj ozbiljnih i iskusnih djelatnih časnika i dočasnika, te i izobrazba momčadi, a i stega obično nisu kao u vojarni. — Njihova prehrana zadaje velike teškoće, jer nemamo prevoznih sredstava...

Bilo bi potrebno da se u tom smislu izdaju upute i Velikim županima, da ne zahtjevaju detaširanje jedinica, osim u slučaju žurne potrebe, a vojska će sama pravedno intervenirati, ako zato nastane potreba...

U pogledu djelovanja ustaških jedinica na ovom području prikupio sam još slijedeće podatke:

U redove ustaša uvukao se velik broj ljevičara, koji svojim nezakonitim postupcima namjerno i *svijesno ruše* temelje naše mlade države.

Pojedine pritvorenike pod istragom kod sudova u Petrinji odvođe ustaše noću iz zatvora i pogubljuju ih. I ovakav postupak potkapa svaki autoritet redovitih vlasti, dakle i same države. —

Zbog toga ponovno predlažem, da se sve ustaške formacije na ovom području, koje nisu obrazovane po Glavnom ustaškom stanu, smjesta razoružaju i raspuste.

Razoružavanje samozvanih ustaša u Drvaru izvršio je zapovjednik 1. pohodnog bataljuna bez smetnje. Najavljen je dolazak ustaškog povjerenika iz Zagreba, pa sam odobrio da se uhićeni ustaše njemu predaju radi dalje istrage i stavljanja pod ustaški ili građanski sud.⁵⁶

Kako su se međutim daljnji događaji počeli naglo razvijati vrlo nepovoljno za ustaške vlasti, Stožer vrbaskog divizijskog područja predložio je 30. juna 1941 zapovjedništvu kopnene vojske odgodu akcije raseljavanja Srba za kasnije vrijeme navodeći:

»29. ov. mjeseca oko 23 sata brzoglasio mi je iz Zagreba Veliki župan župe Psat i Krbava.

⁵⁶ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1359-1941; Stožer Vrbaskog divizijskog područja V. T. br. 819 od 27. VI. 1941.

a) Da je jedna vojna ophodnja iz D. Lapca napadnuta puščanom vatrom kod s. Srba i da u okolici ima navodno oko 2.000 četnika i izbjeglica, i

b) Da je odmah potrebno uputiti vojsku u kotar D. Lapac, radi uspostave reda i mira.

c) Da se iz Bihaća ne može ništa uputiti, obzirom na izvjesnu akciju u okolici Plitvičkih Jezera.

Po ovom izvješću uhvatio sam brzoglasnu vezu sa zapovjednikom posadnog bataljuna u Bihaću, koji je izvjestio, da ima 1 satniju u strogoj pripravnosti radi akcije u Plitvičkim Jezerima, dok je 2. satnija raspoloživa. — Međutim, brzo prebacivanje ove satnije onemogućeno je, jer je Veliki župan angažirao *sva* raspoloživa motorna prevozna sredstva za svoje vlastite akcije. —

Brzoglasna veza sa Gospićem nije se mogla uhvatiti ni preko Zagreba-Karlovca, ni preko Bihaća, niti preko Splita, jer su brzoglasni vodovi pokvareni.

D. Lapac brzoglasno me je izvještio, da je u samom mjestu mir, ali da ima izvjesnih manjih grupa četnika i izbjeglica u općini Srb, južno od D. Lapca.

Brzobjavno je naređeno zapovjedniku posade u Gospiću, da žurno izvidi situaciju u okolici s. Srba i da prema potrebi stupi u akciju sa 22. pohodnom bojnicom, koja se može prebaciti i željeznicom preko Gračaca u blizinu općine Srb.

Kotar D. Lapac pripada teritorijalno Jadranskom divizijskom području, ali obzirom na blizinu posade Gospić, smatrao sam potrebnim da naredim ovu intervenciju, s tim da se kotarski predstojnik D. Lapac obrati na zapovjedništvo posade u Kninu, ako to nađe za potrebno. Isto je naređeno i zapovjedniku posade u Gospiću. —

O motivima i razmjeru nereda u kotaru D. Lapac još nemamo bližih podataka. Vrlo je vjerojatno da je narod uzbuđen i zastrašen od akcije ustaških organa i čišćenja pravoslavnog življa, koje se vrši na području župe Psat i Krbava. — 24. lipnja evakuirano je iz Bihaća u Kulen Vakuf i okolna sela oko 1200 Židova i Srba, t. j. cjelokupno pravoslavno građanstvo Bihaća. — Pošto su u 4 sata u jutro probuđeni i samo sa ručnim prtljagom te 500 dinara po osobi cijele porodice silom evakuirane, razumljivo je da je to prouzrokovalo brigu i strah za njihovu budućnost. — Ove očajne porodice razmještene su opet u čisto srpskom kraju oko Kulen Vakufa, koji graniči sa kotarom D. Lapac, također čisto pravoslavnim.

Postupak i stanje ovih evakuiranih srpskih porodica bez sredstava za život, sa ženama i djecom rasutih po seoskim kolibama razumljivo da budi ne samo sažaljenje već i revolt kod tamošnjeg srpskog življa. — Pa i same talijanske vojne vlasti javno osuđuju taj postupak, tješeći srpski živalj i dajući im dokaze simpatije, dok nas nazivaju »barbarima«. Nije isključena ni mogućnost, da ove akcije Srba nailaze na podstrek, a možda i podršku Talijana, kako bi time ukazale na potrebu njihovog ostanka na tom području i eventualno i na dalje pretenzije. —

Izvješten sam da Veliki župan iz Bihaća namjerava provesti istu akciju čišćenja cjelokupnog pravoslavnog življa i iz okolice Plitvičkih Jezera, uz pripomoć posade Otočac, bez prethodnog odobrenja ovog stožera i ako sam mu brzoglasno preporučio, da se u tom pogledu obrati na Zapovjedništvo kopnene vojske. — Veliki župan namjerava u toku 30/VI i 1/ VII iseliti iz okolice Plitvica navodno oko 1500 ljudi u okolicu Bos. Petrovca (opet među pretežno pravoslavno pučanstvo). —

Činjenica je, da naše jedinice nisu još dovoljno popunjene sa časnicima, dočanicima i sa momčadi. Osim toga, one još nisu potpuno izobražene za borbene akcije niti opremljene za samostalan život i rad na terenu, osim 22. pohod. bojnice. One

nemaju nikakva prevozna sredstva, hrane i municije i za evakuaciju ranjenika. Osim toga nedostaju im sredstva za vezu i za brzo prebacivanje pojačanja.

U opće nemamo zrakoplovstva niti topništva, te se može pretpostaviti da će za slučaj većih nereda biti potrebno na ovom planinskom području angažiranje jačih efektivna i vjerojatno uz veće žrtve, jer pobunjenici raspolažu sa istim naoružanjem kao i naše trupe. —

Talijanske vojne vlasti nisu dozvoljavale akciju razoružavanja i pretresa, pa je vjerojatno da se na području kotara B. Petrovac i D. Lapac nalazi dosta sakrivenog oružja.

Zbog izloženoga smatram, da bi akciju rasčišćavanja srpskog življa u većem stilu trebalo odložiti za kasnije, kada naša vojska bude mogla u potpunosti garantirati ovo izvršenje. — U svakom slučaju vrlo je nezgodno naseljavati gradsko stanovništvo u planinska srpska sela, gdje je ono kvas nemira, dok je u gradu u svojim kućama bilo pod mnogo jačom paskom, mirno i zadovoljnije...³⁷

No momentana kratka odgoda daljnjih akcija nije uspjela smiriti stanovništvo, koje je u panici i strahu čekalo svoju sudbinu, a još su manje pojedini ustaški funkcioneri i ustaške vojne formacije bili voljni da prestanu sa svojim krvoločnim divljanjem. Sabirališta su se punila pohapšenim Srbima, kojih se zatim, naročito zbog poteškoća u prehrani, nastojalo jednostavno riješiti prebacivanjem preko Drine u Srbiju, zbog čega se došlo u sukob s njemačkim okupacionim vlastima. Okrutnost i dezorganizacija, kojom je sve to izvedeno, izazvali su revolt kod svega stanovništva, pobudili su čak i nezadovoljstvo njemačkih vojnih vlasti, jer je time čitav plan deportacije stavljen u pitanje. O tome ima sačuvanih nekoliko vrlo interesantnih dokumenata, koji usto rječitog govore o zahtjevu kako hrvatskih tako i njemačkih vojnih snaga za organiziranom deportacijom Srba iz Hrvatske u Srbiju.

Stožer Vrbaskog divizijskog područja upozorio je Zapovjedništvo kopnene vojske 15. juna 1941 na neodrživost stanja, do kojega je dovela aktivnost braće Gutića u Banjaluci, te kaže doslovno:

»Iseljavanje pravoslavnog pučanstva sa područja Banja Luke i okolice vrši se bez ikakvih priprema i plana. — Stotine porodica prikupljaju se u sabirališta Banja Luke, gdje nije pripremljena ni nastamba, ni prehrana, niti dalja evakuacija.

Uslijed dezorganizacije ovog iseljavanja izazvan je revolt ne samo u pravoslavnim masama, već i među katoličkim i muslimanskim stanovništvom. — Uzbuđenje je veliko, pa bi bilo potrebno da se evakuacija privremeno obustavi, dok se ne izvrše sve pripreme za iseljavanje po planu.«³⁸

S druge strane podnio je opet veliki župan dr. Petar Gvozdić ministru unutarnjih poslova NDH dru Andriji Artukoviću 16. juna 1941 iscrpan izvještaj, iz kojega donosim tekst u vezi s deportacijama:

»... 3) Upozoren sam pri razgovorima sa gospodinom Beckerom, i drugim predstavnicima Njemačke vojske, a i od gospodina Totha³⁹, da se sa postupkom ilegalnog

³⁷ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1360-1941; Stožer Vrbaskog divizijskog područja V. T. br. 854 od 30. VI. 1941.

³⁸ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1616-1941; Stožer Vrbaskog divizijskog područja V. T. br. 1021 od 15. VII. 1941.

³⁹ Dragan Toth, predsjednik komisije za likvidaciju pravnih poslova NDH i Gouvernamenta Srbije.

prebacivanja Srba i Srbijanaca sa teritorija Nezavisne Države Hrvatske na teritorij Gouvernamenta Srbije stvara nezgodno raspoloženje, koje se često pretvara u revolt gospodina Neuhausena, i ostalih predstavnika okupacione Njemačke Vlasti, jer ovakovo prebacivanje stvara velike i nepotrebne neprilike i neugodnosti Njemačkim okupacionim vlastima. Na ovaj način prebačeni Srbi i Srbijanci obično znadu bez kontrole, da se sklone na skrivena i nepristupačna mjesta gorskih vjenaca i šuma, te pošto im nestane hrane stvaraju razne pljačkaške bande a često puta i pojedinačna čarkanja i ustaške bande, što sve stvara nepotrebne neprilike i žrtve za Njemačku vojnu snagu, koja se na tom području nalazi.

Isti izjavljuju, da oni nemaju ništa protiv toga, da se ovakova prebacivanja vrše ali svakako prije izvršivanja ovakovih prebacivanja treba da se u tu svrhu zatraži od nadležne okupatorne Njemačke vojne snage dozvola za ovakovu kvotu prebacit se imajućih Srba i svakom takovom zahtjevu, da će oni najspremnije izaći u susret.

4) Prigovara se od strane istih predstavnika Njemačke vojne snage, a napose gospodina Beckera, komesara okupacionog područja istočnoga Srijema, da se sa uhapšenim Srbima izvršavaju strašna nedjela i mrcvarenja, napose od strane ustaških predstavnika, koja vrijeđaju najosnovnije ljudsko dostojanstvo i osjećanje. Time se, to jest ovakovim postupkom stvara velike neugodnosti Njemačkim vojnim snagama na teritoriju Gouvernamenta Srbije, jer se njima obraćaju stotine i stotine Srba usmeno a i pismenim predstavkama navađajući načine mrcvarenja i mučenja, te se traži rješavanje ovakovih predstavaka, a često puta se ovakove stvari dostavljaju stanovitim vezama i u Berlin, što sve neugodno djeluje na ugled Hrvatske Države, a prema njihovim izjavama moglo bi doći i do intervencije sa strane Njemačkih vojnih snaga odnosno predstavnika Njemačke Države u koliko nebi sa ovakovim mrcvarenjima prestalo.

Napose ističu, da oni nemaju ništa proti toga, da se eventualno izvršuju smrtno kazne na krivcima, no ove treba izvršavati strijeljanjem bez mučenja i mrcvarenja...⁴⁰

O istom pitanju izvijestio je i delegat »glavnog stožera vojskovođe« stožerni pukovnik Stjepan Jendrašić nekoliko dana kasnije, a o toku svojih pregovora s predstavnicima njemačkih funkcionera za preseljavanje:

»Untersturmbahnführer gosp. Urbantke na sastanku 18. srpnja ove godine sa potpisanim, prilikom razgovora po pitanju zaustavljenih transporta naših izseljenika u Srbiju, rekao mi je, da je iz razgovora sa gospodinom Ministrom Lorkovićem razumio, da je u Srbiju prebačeno najviše oko 30.000 dobrovoljaca iz Hrvatske. Po istom pitanju gosp. mladi Kvaternik indirektno u razgovoru priznao je, da može biti govora od oko 65.000 izseljenih dobrovoljaca u Srbiju. Na osnovi ovoga i procjeni, da je posljednjih 10 dana ilegalno prebačeno u Srbiju oko 15.000 gosp. Urbantke pokušao je, da mi dokaže računski, da je onda lahko razumljivo, da je u cijelosti do sada prebačeno u Srbiju ilegalnim putem oko 80.000 Srba.

Odgovorio sam, da mi ovi podatci nisu poznati.

Danas, 19. srpnja, oko 10 sati pozvao me je telefonom Sturmbahnführer gosp. Beisner i obavjestio me je, da se je vratio iz Beograda. Njemački komandant u Srbi-

⁴⁰ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1757-1941, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH br. 1733-Pr. M. U. P.-1941 od 17. VII. 1941.

ji, da se je u principu složio, da bi iseljavanje Srba iz Hrvatske moglo uslijediti za oko 14 dana. Po mome jučerašnjem traženju, da se omogući što prije upućivanje transporta iz Hrvatske u Srbiju, jer su nam logori prepunjeni, pa su nastale poteškoće u prehrani, a i opasnost od pojave zaraznih bolesti, gosp. Beisner brzojavno je obavjestio njemačkoga generala u Srbiji o stanju i zatražio da se omogući što prije slanje transporta naših iseljenika u Srbiju. Vjeruje, da će ovo pitanje biti povoljno riješeno.

U isto vrijeme dr. Beisner obavjestio me je, da je njemački general u Srbiji pristao da od 900 Srba, koji se nalaze u Mitrovici i 80, koji se nalaze u Lepoglavi, da primi samo one, koji po rođenju pripadaju Srbiji. Moli, da se izradi popis i izvrše pripreme za njihovu predaju, koja će uslijediti u Sr. Mitrovici, kamo će biti upućen jedan njemački organ, koji će ih primiti i prevesti lađom u Srbiju. Moli za obavješćenje na najmanje tjedan dana pred odlazak toga transporta...

Na koncu razgovora g. dr. Beisner obavjestio me je, da je od njemačkoga generala u Srbiji primio brzopjav, da su jučer ili prekjueer ustaše preko Drine prebacili u Užice oko 10.500 Srba u vrlo žalosnom stanju, bez odijela, bez novaca i sredstava za prehranu, a neke čak i bez obuće. Svi iseljenici izjavili su njemačkim vlastima, da su im ustaše sve oduzeli. Moli, da se preduzmu najstrožije mjere protiv samovoljnog i ilegalnog prebacivanja Srba u Srbiju...⁴¹

Tako je nastala potpuna dezorganizacija, kojoj su doprinijeli i mnogi pojedinci-bjegunci, koji su nastojali da se spasu od ustaškog divljanja prebacivanjem u Srbiju na svoju ruku. A kako je takvo stanje, a naročito pojave oružanih sukoba u Bosanskoj Krajini, Lici i istočnoj Bosni, slabilo njemački vojni okupacioni potencijal, došlo je do skorog sporazuma između njemačkih i ustaških vlasti o početku organiziranog preseljavanja stanovništva kako slovenskog u Hrvatsku, tako i srpskog u Srbiju.⁴² U vezi s time razaslane su kotarskim oblastima posebne upute o useljavanju i smještaju Slovenaca.⁴³

Redovito iseljavanje srpskog stanovništva iz Hrvatske na temelju utanačenja između Njemačke i NDH započelo je 1. augusta 1941 i trajalo do 25. augusta 1941, kada je bilo privremeno prekinuto. Kroz to vrijeme odlazio je svakog dana, osim 21. augusta, po jedan transportni vlak s 550 deportiranih prosječno, i to naizmjenično iz iseljeničkih sabirnih logora u Sisku, Bjelovaru i Slav. Požegi. Prema službenoj statistici iseljeno je preko logorâ Sisak (Caprag) 4.807 osoba, Bjelovar 4.266 osoba i Slav. Požega 3.823 osoba, dok je prije iseljeno iz Zagreba neposredno još 338 osoba, što bi ukupno iznosilo 13.234 osoba.⁴⁴ Stvarno stanje, međutim, nije bilo takovo. Prebrojavanjem podataka u transportnim listama i izvještajima iz logora Sisak (Caprag), u tom je razdob-

⁴¹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 1361-1941; izvještaj je datiran 19. jula 1941.

⁴² Iz knjige urudžbenog zapisnika Drž. ravnateljstva za ponovu vidi se, da je već početkom mjeseca jula održan jedan takav sastanak, no o njemu nema podataka, jer se spis nije sačuvao (AGZ-Drž. rav. pon. br. 214-1941).

⁴³ AGZ-Drž. rav. pon. okružnica br. 190-Ptk-1941 od 9. jula 1941 dopuna od 14. VII. 1941 (isto br. 755-Ptk-1941).

⁴⁴ Tako prema izvještaju šefa ureda za iseljavanje od 3. septembra 1941 (AGZ-Drž. rav. pon. br. 11063-1941). Međutim, ne odgovara stvarnom stanju, a niti se podudaraju brojke sa specifikacijom u samom izvještaju, jer se zbrojem iseljenih po zvanjima dobiva ukupan broj 11.678, a zbrojem iseljenih po kotarevima 11.633 osobe.

lju otpremljeno 9 transportnih vlakova s ukupno 4.575 iseljenika⁴⁵, iz logora Požega 7 transportnih vlakova s ukupno 3.841 iseljenikom⁴⁷, što znači svega 12.582 osobe. K tome treba dodati još tri transporta Srba, koji su priključeni na njemačke transporte Slovenaca za Srbiju još u toku mjeseca juna u Zagrebu, naime na njemački dvanaesti transport 6. VI. (pošao iz Maribora 5. VI.), na trinaesti 11. VI. i na osamnaesti 17. VI. s ukupno 731 iseljenikom.⁴⁸ Prema tome, dotada bilo je ukupno deportirano 13.313 osoba.

Službeni podaci, mada nisu u svemu točni, pokazuju i socijalnu strukturu iseljenih Srba: osim djece, žena i staraca, kojih sveukupni broj iznosi 8.505, daleko gotovo $\frac{2}{3}$ svih osoba, najviše ih otpada na ratare (1577), zatim svećenike (327),⁴⁹ trgovce (190), radnike (152), činovnike (91), obrtnike (88), umirovljenike (79), priv. namještenike (62), gostioničare (50), željezničare (45) i druga zanimanja sa znatno manjim brojem osoba.

Deportirani otpadaju uglavnom na kotareve: Grubišno polje (2526), Bjelovar (1952), Banjaluka (1470), Petrinja (824), Zagreb (772), Ludbreg (486), Požega (341), Bugojno (333), Našice (316), D. Miholjac (262), Mostar (232), Visoko (184), Bos. Gradiška (179), Tuzla (174), Čazma (162), Podravska Slatina (149), Koprivnica (142), Virovitica i Teslić (po 116), N. Gradiška (112), Sisak (110), Gračanica (108), Derventa (107), Žepče (90), Doboj (87), Đurđevac (85), i druge sa znatno manjim brojem osoba (od 39 do 1).

Kroz cijelo vrijeme turnusa tih deportiranja, srpsko je stanovništvo i dalje hapšeno i sprovedeno u sabirne logore, naročito u Bjelovar i Slav. Požegu. Tako je na pr. u logor Bjelovar sprovedeno 1. i 2. VIII. 578 osoba, 3. — 182, 4. i 5. — 282, 6. i 7. — 878, 8. — 513, 9. — 475, 15. — 177, 19. — 445 i 22. — 573 osobe.⁵¹ a u logor Slav. Požega 16. VIII. 16 osoba, 20. — 127, 21. — 237, 22. — 43,

⁴⁵ AGZ-Drž. rav. pon. br. 3705-1941, br. 3706-1941, br. 6345-1941, br. 6346-1941, br. 7507-1941, br. 7514-1941, br. 8592-1941, br. 11065-1941; izvještaji Logora Sisak br. 172/41, br. 191/41, br. 200/41, br. 207/41, br. 213/41, br. 258/41, br. 262/41, br. 275/41, br. 285/41, br. 303/41, br. 325/41, br. 361/41, br. 373/41, br. 395/41, br. 401/41 i br. 427/41.

⁴⁶ AGZ-Drž. rav. pon. br. 4054-1941, br. 5101-1941, br. 6021-1941, br. 6023-1941, br. 8244-1941, br. 8245-1941, br. 8552-1941, br. 9008-1941; izvještaji Logora Bjelovar br. 205/41, br. 226/41, br. 262/41, br. 280/41, br. 313/41, br. 340/41, br. 348/41 i br. 430/41.

⁴⁷ AGZ-Drž. rav. pon. br. 5100-1941, br. 5139-1941, br. 6370-1941, br. 6570-1941, br. 8243-1941, br. 9678-1941; izvještaji Logora Slav. Požega br. 137/41, br. 141/41, br. 152/41, br. 162/41, br. 167/41 i br. 191/41.

⁴⁸ Prije citiran izvještaj šefa ureda za iseljavanje spominje samo prva dva (AGZ-Drž. rav. pon. br. 11063-1941), ali postoje sačuvane transportne liste za taj treći transport, nažalost nepotpune (od rednog broja 201—515).

⁴⁹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 11063-1941; ovdje je iskazano samo 327 svećenika ali je prema ostalim podacima njihov broj iznosio u stvari 334 s obiteljima (259 žena i 467 djece).

⁵⁰ Ibid., uz napomenu da su ovdje izneseni podaci popravljani, jer su u popisu na pr. Vinkovci sasvim ispušteni (77), a neke se brojke ne podudaraju s podacima drugdje, pa s upopravljene (Bos. Gradiška 179 umjesto 178, Čazma 162 umjesto 152, Osijek 12 umjesto 11, Prnjavor 39 umjesto 33, Vukovar 18 umjesto 5). Svećenici s obiteljima nisu ovdje uključeni.

⁵¹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 4181-1941, br. 4325-1941, br. 4826-1941, br. 5875-1941, br. 5876-1941, br. 6241-1941, br. 6242-1941, br. 7287-1941, br. 8716-1941, br. 9586-1941; izvještaji Logora Bjelovar br. 215/41, br. 220/41, br. 228/41, br. 233/41, br. 261/41, br. 282/41, br. 283/41, br. 328/41, br. 390/41 i br. 445/41.

23. — 722, 25. — 169, 27. — 38 i 30. — 12 osoba.⁵² Iz tih podataka, mada nisu potpuni, vidi se frekvencija uhićenih Srba u logorima. Jedva što je jedan dio bio transportiran, već su pridolazili novi uhićenici, što je zbog njemačke obustave daljnjeg transportiranja u Srbiju izazvalo vrlo nezgodno stanje za uprave logora.⁵³ Sama organizacija, prvobitno zamišljena prema njemačkom uzoru, ubrzo je potpuno zatajila, zbog čega je neprestano dolazilo do nesuglasica s njemačkom vojskom i organima, koji su preuzimali deportirane Srbe.

Tako vrlo često nisu bile propisno ispunjene transportne liste, broj iseljenika redovito nije odgovarao raportima pratilaca transporta, sami transporti nisu imali propisane količine hrane, prtljaga deportiranih osoba redovito je bila manja od predviđene prema utanačenju, iseljenici nisu imali dovoljno odjeće i pokrivača, bili su gotovo posve opljačkani, a mnogi su nosili i tragove zlostavljanja i t. d. Tako na pr. u transportu 1. VIII. iseljenici su imali jedva 5—10 kg prtljage (mjesto predviđenih 50 kg), a novaca su imali samo rijetki pojedinci, i to po 100.— do 200.— dinara. U transportu 2. VIII. bilo je po iseljeniku oko 10 kg prtljage tako, da je od 6 vagona za prtljagu 5 bilo posve praznih, a novaca nije nitko imao više od 100.— dinara. U transportu 4. VIII. imao je pojedini iseljenik jedva do 100.— dinara, a prtljage gotovo ništa tako, da uopće nije bilo pokrivača ili posteljine, a djeca su bila većinom u košuljama bez svake odjeće i rublja. U transportu 7. VIII. nedostajali su pokrivači, te odjeća i rublje za djecu, iseljenici su od hrane imali jedino kruh, a bili su i bez novaca, odnosno s najviše po 100.— dinara. Prilikom transporta 9. VIII. konstatirano je, da se pojedine obitelji bile bez ikakvih novaca, mada su im pri dolasku u logor oduzete znatne sume novca, na što je vođa transporta izjavio, da nije prilikom odlaska bilo vremena da se novac uruči; prtljage je bilo također vrlo malo, a usto nije iseljenicima podijeljena nikakva hrana; cijeli transport od preko 500 osoba raspolagao je s dva sanduka živežnih namirnica i oko 300 kg kruha. Kod transporta 10. VIII. imali su iseljenici po 20 kg prtljage, te su bili gotovo sasvim bez novaca.⁵⁴ Kod transporta 12. VIII. izračunao je SS-Untersturmführer Stuschka ukupno 10.572 kg prtljage i 76.389.— dinara u novcu, što iznosi prosječno 20 kg prtljage i 146.— dinara na osobu; transportne liste nisu bile u redu, a vođa transporta nije bio u stanju dati obavještenje zašto pojedine porodice nemaju uopće novaca, mada im je bio pri dolasku u logor oduzet; pojedinci su izjavili, da je vrlo mnogo ljudi u logoru Slav. Požega bilo batinano, čak i žene, starci i djeca, a sva bolja odjeća i rublje da su im bili oduzeti; većini iseljenika bile su oduzete i sve isprave, pa im je rečeno, da će biti otpremljeni u jedan njemački logor, gdje će ih Nijemci ionako potpuno opljačkati, pa da je bolje da stvari ostanu u Hrvatskoj. Transport od 13. VII. nije bio cijeli dan opskrbljen, a bio je uopće bez živežnih namirnica; od novca otpadalo je na osobu otprilike 120.— dinara, a velikom broju obitelji oduzet je u logoru sav novac i sva prtljaga; mnogi su imali povrede od zlostavljanja. U transportu

⁵² AGZ-Drž. rav. pon. br. 8222-1941, br. 8242-1941, br. 8313-1941, br. 8936-1941, br. 9007-1941, br. 9478-1941, br. 10055-1941, br. 10403-1941; izvještaji Logora Slav. Požega br. 167/41, br. 173/41, br. 181/41, br. 184/41, br. 194/41, br. 196/41, i br. 201/41.

⁵³ Logor Slav. Požega izvijestio je napr. 11. IX. 1941, da ima još 888 ljudi (AGZ-Drž. rav. pon. br. 13494-1941).

⁵⁴ Prema primjedbama časnika za vezu s vojnom komandom Srbije kod njemačkog poslanstva u Zagrebu od 21. VIII. 1941 (AGZ-Drž. rav. pon. br. 7617-1941);

od 14. VIII. bilo je oko 15 kg prtljage po osobi, mada je bilo upisano 50 kg, te oko 140.— dinara u novcu.⁵⁵

Zbog takva postupka s deportiranim Srbima, koji je, uostalom, bio potpuno sličan postupku Nijemaca s deportiranim Slovincima, a naročito kod posljednjih trasporata od 12. i 13. VIII., imale su ustaške vlasti priličnih neugodnosti, te su vođene i istrage.⁵⁶ Zbog opće dezorganizacije deportiranja, a sigurno i zbog učestalih oružanih akcija na području Hrvatske, naročito u Bosni⁵⁷, Ni-

⁵⁵ Prema primjedbama časnika za vezu s vojnom komandom Srbije kod nje-mačkog poslanstva u Zagrebu od 21. VIII. 1941 (AGZ-Drž. rav. pon. br. 7617-1941); za transporte od 16. VIII. dalje ne postoje primjedbe.

⁵⁶ Iz Zemuna je dostavljen preko Hrvatskoga Crvenog Križa br. 1719-1941 po-sebni izvještaj od 18. VIII. 1941, koji glasi: »Jučer kod preuzimanja transporta imali smo opet poteškoće. Njemački kapetan, koji preuzima transporte prigovara da ljudi nemaju dosta odjeće i pokrivača, kazao nam je da je dobio brzojav iz Berlina gdje mu nalažu, ako opet dolaze transporti nedovoljno obskrbljeni da obustavi prima-nje... — Kod predaje tarnsporta iz Capraga Njemačkom kapetanu koji svaki dan preuzima iste, imali smo jako velike neugodnosti, transport nije imao nikakovu rezervnu hranu, nego samo što su ljudi dobili za put, i u transportu je bilo 8 ljudi koji su bili jako izudarani i sa jako velikim modricama po tijelu i po licu. Vođa puta nezna ništa o tome, jer on je primio u Capragu transport kada je već bio ukranc i on ga je samo dopratio u Zemun. Njemački kapetan mi je rekao da je jučer poslije podne bio u Rumi i da tamo stoji jedan transport od 50 vagona već 8 dana i da ljudi nisu kroz to vrijeme dobili ništa za hranu, on se strahovito zgraža nad time, i jučer na večer je ovdje napisao jako dugački brzojav za Berlin...« (AGZ-Drž. rav. pon. br. 7617-1941). — Usp. Bilten glavnog štaba narodno-oslobodilačkih parti-zanskih odreda Jugoslavije br. 3 od 26. VIII. 1941: »...Okupatori su nezadovoljni sa svojim slugom Pavelićem zbog toga što je previše nespretno i grubo vršio svoju krvničku dužnost. Umesto sredene Hrvatske i pogodne za pljačkanje od strane oku-patora, Pavelić je pobunio protiv sebe, sa svojim svirepim metodama, ne samo Srbe već i Hrvate. Nemački i italijanski osvajači našli su se pobuđeni da ponovno okupi-raj u hrvatske krajeve i čitavu Dalmaciju...« (Zbornik dokumenata II 1, Beograd 1949, str. 27.)

⁵⁷ Interesantan je izvještaj zapovjednika logora Sisak od 16. VIII. 1941, jer pokazuje potpun nered i dezorganizaciju, pa iz njega citiram: »U ovaj logor kao isključivo iseljenički upućuju se Srbi iseljenici, no pošto ovo upućivanje i doprema iseljenika nije nikako u skladu sa propisima koji su bili upućeni organima koji provode prikupljanje iseljenika što nam je na žalost iz dosadanjeg rada poznato, čast nam je upozoriti naslov, da nam je taj način rada postao nemoguć obzirom na zahtjeve te točke ugovora o iseljenicima između naše države i njemačkih vlasti koje provode iseljenje u zajednici s nama... nedostaci su slijedeći: 1) u ovaj logor šalju se iseljenici, koji nemaju ni hrane ni odjeće a još manje pokrivače i posteljinu 2) u ovaj logor stižu iseljenici kojima je oduzeta hrana koju su po propisima ponjeli za 10 dana a isto tako i novac i prtljaga 3) upućuju nam se iseljenici bez ikakvih podataka, bez transportne liste, što više pratioci transporta nemaju ni pojma barem površno o broju iseljenika koliko su ih doveli... Pošto se dalje ovako više nemože raditi, a nemamo niti mogućnosti da taj rad koji je u svom početku zatajio dalje provadamo, molimo da se odredi komisija za ovaj logor koja će ove stvari posvr-šavati na licu mjesta, kao što molim za naredbu na nadležne ustanove, da svoj rad usklate i vrše prema danim odredbama. Umoljavamo da se to sve obavi hitno, jer nemogu inače preuzimati za daljni rad odgovornosti i prisiljen sam zamoliti da me se smjesta smjeni kao zapovjednika ovog logora. — Zapovjednik logora Sesseglija.« (AGZ-Drž. rav. pon. br. 7792-1941; izvještaj Logora Sisak br. 308/41.) — U izvještaju Zapovjedništva kopnene vojske NDH u Zagrebu O. br. 383 od 21. VII. 1941 o unutarnjoj i vanjskoj vojno-političkoj situaciji kaže se između ostaloga: »Srbi su utučeni i preplašeni radi seobe iz jednog kraja države u drugi i u Srbiju... Nedo-statno organizirano iseljavanje Srba i Židova pogoršava raspoloženje i otežava smi-

jemci su iznenada 25. VIII. obustavili daljnje transportiranje Srba iz Hrvatske u Srbiju, ma da bi po planu taj turnus trebao teći do konca augusta. Osim toga došlo je u pitanje i izvršenje deportacionog plana drugog vala u predviđenom opsegu.

U toku mjeseca jula, augusta i septembra, dakle u drugom valu, transportirano je u Hrvatsku 10.200 Slovenaca (uz 397 katoličkih svećenika još u prvom valu). To znači, da je u Hrvatsku preseljeno tek 40.8% predviđenih Slovenaca iz drugog vala. Razlog takvu smanjenju bili su uglavnom nacionalni, vojno-gospodarski i saobraćajno tehnički momenti. Kasnije se, tobože, ustanovilo da mnoge osobe predviđene za deportiranje ne pripadaju »rasno« Slavenima ili da su zaposlene u vojno-privrednim poduzećima, gdje ih se nije moglo nadomjestiti ili su pak bile u saobraćajnoj službi, u kojoj su bile također nužno potrebne. Konačno Nijemci su bili primorani osoblje potrebno za deportacione akcije »upotrebiti za važne sigurnosne zadaće, koje su se zadnjih 2 mjeseca često pokazale.«⁵⁸ Međutim, ustaške su vlasti imale dosta brige s deportiranim Slovencima, koje su iz sabirnog logora u Slav. Požegi otpremali polovicom mjeseca jula u Bos. Gradišku, Brčko, Bos. Novi, Prijedor, Sanski Most, Banjaluku⁵⁹ i u Liku, gdje im je trebalo naći uposlenje i smjestiti ih na srpskim posjedima⁶⁰, a u tim krajevima nije bilo reda ni poretka, jer je stanovništvo zbog neposredno prije toga izvršenih deportacija, te zbog pokolja i uništavanja Srba u najvećim razmjerima prvih dana augusta, osobito u Bosanskoj Krajini⁶¹, bilo vrlo nemirno, te je dolazilo do neprestanih oružanih obračunavanja i pravoga narodnog ustanka, pa su dio slovenskih useljenika morali kasnije prebaciti u Podravinu i Slavoniju. U samim logorima zapažena je također uznemirenost, o čemu vrlo rječito govori jedan akt Državnog ravnateljstva za ponovu upućen 21. VIII. 1941. Ministarstvu unutarnjih poslova, zapovjednicima iseljeničkih logora i svim kotarskim predstojnicima:

rivanje političkih prilika...» (Zbornik dokumenata V 1, Beograd 1952, str. 263—278, broj 92.) O partizanskim akcijama u to vrijeme vidi »Vjesnik« br. 1 od 11. VIII. 1941 (isto V 1, str. 31—34, broj 8).

⁵⁸ Umsiedlungsstab Marburg — Kroatische Delegation Reichenburg br. 129 od 29. IX. 1941 (AGZ-Drž. rav. pon. br. 18856-1941).

⁵⁹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 507-1941, br. 1508-1941, br. 1509-1941, br. 1735-1941, br. 1800-1941 itd.

⁶⁰ Prilikom slanja naloga o snimanju posjeda iseljenih i odbjeglih preporučeno je 18. VIII. 1941 uredima za kolonizaciju u Petrinji, Gospiću i Banjaluci također ovo: »... Na području Vaše Velike župe započeto je već sa useljavanjem Slovenaca. U dogovoru i sporazumu sa gg. Velikim županom i kotarskim predstojnicima smještavajte privremeno ove Slovence-useljenike na ispražnjene srpske posjede. Na taj način, a do konačnog naseljavanja ovih posjeda djelomice sa hrvatskim seljacima, a djelomice sa slovenskim seljacima, koji će se još useliti, najbolje će se sačuvati imovina na ovim posjedima; otpadaju troškovi prehrane ovih Slovenaca u logorima, a konačno ovo će na njih psihološki veoma povoljno djelovati. Sa ovim Slovincima treba vrlo obzirno postupati, jer su to sada naši državljani... Useljene Slovence ne možete dugo držati u logorima, jer to psihološki nepovoljno djeluje na ljude...« (AGZ-Drž. rav. pon. br. 6604-1941.)

⁶¹ Saopštenja br. 66—93, str. 771—781, saopštenje br. 85. Usp. također izvještaj sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu (Đuro Pucar-Stari) od 12. VIII. 1941 Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH o borbama u Bosanskoj Krajini (Zbornik dokumenata IV 1, 1951, str. 22—28, broj 7) i Bilten glavnog štaba narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije br. 3 od 26. VIII. 1941 (isto II 1, 1949, str. 28—29).

»U Nezavisnu Državu Hrvatsku useljava se na temelju utanačenja sa Njemačkim Reichom veliki broj Slovenaca sa područja Slovenije, koje je pripalo Njemačkom Reichu. Istodobno iz naše države iseljava se isti broj Srba u Srbiju. Useljenici i iseljenici borave kratko vrijeme u našim logorima u Capragu, Bjelovaru i Sl. Požegi. Slovenci izseljenici dijele se i šalju po pojedinim kotarevima, gdje im je određeno boravište od strane ovog Ravnateljstva.

Mi nemamo sigurnih obavještenja o političkoj orijentaciji useljenika, a i među iseljenicima su ljudi raznih političkih orijentacija koje su protivne političkoj orijentaciji naše države. Logori kao sabirna mjesta vrlo su zgodna mjesta za političku promičbu nama neprijateljski raspoloženih elemenata. Takva promičba može se lako prenositi među naš narod preko useljenika, udjeljenih po kotarevima.

Radi sprečavanja političke promičbe po logorima i u narodu, bilo da je ona komunističke ili bilo koje provenijencije, treba bez prestanka i intenzivno pratiti sav rad i kretanje useljenika i iseljenika po logorima i u kotarevima, upotrebljavajući za to napose pouzdane i vješte povjerenike...«⁶²

K tome su pridošle i poteškoće oko prehrane uhićenika Srba po logorima, koje je trebalo preko predviđenih rokova hraniti zbog prekida daljnjeg transportiranja u Srbiju.⁶³ Zato je došlo do vrlo velike diplomatske aktivnosti ustaških vlasti, koje su svakako željele deportiranje Srba nastaviti i izvršiti u punom opsegu predviđenom po utanačenju od 4. VI. 1941, naime 80.000 osoba, pa je 18. VIII. 1941 održana u Zagrebu u Državnom ravnateljstvu za ponovu konferencija s njemačkim predstavnicima.⁶⁴ Zapisnik te konferencije otkriva nove momente za daljnju fazu predviđenih deportacija, pa ga zbog toga donosim u cijelosti:

»I. SS-Hauptsturmführer g. Dr. Glaser obavještava da bi se u 3. talasu iz Koruške namjesto 80.000 Slovenaca, kako je to utvrđeno u ugovoru od 4. VI. 1941. g. u svemu imalo preseliti samo 30.000. i to od 15. rujna 1941. 15.000, a ostatak od 15.000 preselio bi se poslije rata.

Ovo smanjenje broja od 80.000 na 30.000 obrazlaže Dr. Glaser time, što se je naknadnim točnim ispitivanjem utvrdilo da je većina onih, koji su u početku bili predviđeni da se presele njemačkog porijekla te se prema tome ne mogu preseliti. Također će se nešto smanjiti broj od 65.000 Slovenaca, koji bi se imali iseliti iz pograničnog područja južne Štajerske. Točne podatke ne može Dr. Glaser još podnijeti, jer određene komisije još rade. Konačno napomenuo je Dr. Glaser, da prva partija od 15.000 Slovenaca, koja bi se imala preseliti od 15. rujna 1941, po profesijama obuhvaća većinom seljake, dok bi ostatak sačinjavali trgovci, gostioničari i manji činovnici.

Dr. Turina kao zastupnik Ministarstva Vanjskih poslova primjetio je na to, da ostaje njemačkim vlastima po volji, da broj Slovenaca koji se moraju iseliti sma-

⁶² AGZ-Drž. rav. pon. T. br. 103-Prs-1941.

⁶³ Vidi bilj. br. 53 i 57.

⁶⁴ Konferenciji su prisustvovali Josip Rožanković, drž. ravnatelj Državnog ravnateljstva za ponovu, dr. Oskar Turina, opunomoćenik Ministarstva vanjskih poslova NDH, stožerni pukovnik Stjepan Jendrašić, delegat glavnog stožera vojskovođe, SS-Hauptsturmführer dr. Glaser, SS-Hauptsturmführer Schuifer, SS-Untersturmführer Urbantke, fregatni kapetan Mičić, delegat pri Umsiedlungsstab-u Veldes, dr. Milutin Jurčić, predstojnik ureda za iseljavanje, i Stjepan Vedrina, predstojnik ureda za useljavanje.

nji, da ali time nije dirnuto u pravo hrvatskih vlasti, da isele puni broj od 80.000 Srba, kako je to ugovorom od 4. lipnja 1941. g. predviđeno.

Nato je Dr. Glaser primjetio, da bi njemački zapovjednik u Srbiji htjeo preuzeti samo onoliko Srba iz Hrvatske, koliko bude Slovenaca preseljeno iz Slovenije u Hrvatsku. U drugom slučaju mogao bi zahtjevati, da se Slovenci ne preseljuju u Hrvatsku nego izravno u Srbiju, u kojem slučaju ne bi trebalo uopće preuzimati Srbe iz Hrvatske.

Dr. Turina primjećuje na to, da bi to značilo radikalnu izmjenu zaključka od 4. lipnja 1941. g. i da bi se današnje zasjedanje imalo odnositi samo na tehničko izvođenje zaključka od 4. lipnja 1941. g., a da ni u kom slučaju zasjedajuće povjerenstvo nije ovlašteno, da bilo u čem izmjeni zaključke zasjedanja od 4. lipnja 1941. g. Ovo pravo da imaju samo članovi povjerenstva od 4. lipnja 1941. g. Zatim da iz zaključka zasjedanja od 4. lipnja 1941. g. nikako ne proizlazi, da bi se broj Srba, koji bi se iz Hrvatske imao iseliti morao smanjiti, ako bi njemačke vlasti iz bilo kojeg razloga smanjile broj iseljenih Slovenaca. U svakom slučaju morao bi prethodno izvjestiti g. ministra pa se ne može mjerodavno upustiti u ovo pitanje.

II. Transportiranje počelo bi 15. rujna 1941. g. i to po 1 transport izmjenično iz Stajerske i Koruške po 500—750 osoba dnevno.

Odredišna postaja za transporte Slovenaca — Bjelovar.

Transporti da imaju 2 transportne liste, od kojih se jedna predaje činovniku ravnateljstva za ponovu, kada transport stigne u Zagreb. Obje strane obećavaju da će se pobrinuti, da će kako Slovenci tako i Srbi koji se preseljavaju ponjeti sa sobom 50 kg prtljaga i 500 din. u novcu po osobi (za djecu može se iznos u prtljagi i novcu nešto smanjiti).

Novac treba da je u transportnoj listi točno upisan kod svakog glavarara obitelji, a na kraju transportne liste treba da je upisana ukupna svota (iznos) novca koji se prenosi. Cjelokupni novac prenosi vođa transporta koji taj novac prilikom predaje transporta predaje određenoj osobi koja prima transport, —

Zaliha živežnih namirnica kao: kruh, pekmez, povrće, grah, ukuhano voće, slanina, sušeno meso i t. d. treba da se prenesu za 4 dana.

Živežne namirnice ne smiju se podijeliti na iseljenike, nego se predaju vođi transporta u jedan G-vagon, ovaj će prema podacima u transportnoj listi prilikom predaje transporta predati i živežne namirnice. Zaliha živežnih namirnica ne smije se trošiti putem za vrijeme vožnje, nego mora ostati kao zaliha u novoj naseobini. —⁶⁵

Do deportacija po planu za treći val nije ipak došlo.⁶⁶ Nijemci su naime, odlučili da daljnje preseljavanje Slovenaca izvedu unutar područjâ, koja su u toku rata zaposjeli.⁶⁷ Stoga je njemačka vojna komanda u Srbiji i odbijala daljnje preuzimanje deportiranih Srba iz Hrvatske za Srbiju. Ustaške vlasti uspjele su još, doduše, početkom septembra otputiti dva posve mala transporta u Srbiju,⁶⁸ no u tome je bio i sav njihov uspjeh, a logori su bili prepuni. Zato je ponovo došlo do konferencije s predstavnicima njemačkih vlasti u Ministarstvu vanjskih poslova NDH u Zagrebu 22. IX. 1941 o neriješenim pitanjima

⁶⁵ AGZ-Drž. rav. pon. br. 7811-1941.

⁶⁶ Vidi bilj. br. 58.

⁶⁷ Vidi kod Škerl, o. c., bilj. 5.

⁶⁸ AGZ-Drž. rav. pon. br. 12617-1941, br. 13310-1941; izvještaj Logora Slav. Požega br. 229/41 i 236/41.

preseljavanja.⁶⁹ Plod te konferencije bili su svakako transporti 26., 27. i 28. IX. s ukupno 1.621 iseljenikom upućenim u Srbiju.⁷⁰ Nakon tih transporta trebalo je pristupiti likvidaciji sabirnih logora, no početkom oktobra je ustaškim vlastima uspjelo svojom upornošću postići s Nijemcima sporazum za otpremu još jednog transporta iz logora Slav. Požega sa 450 iseljenika.⁷¹ Sam drž. ravn. Rožanković i stož. puk. Jendrašić pošli su polovicom oktobra da ustanove stanje u logoru Slav. Požega, da odrede iseljenike za taj posljednji transport i da izdaju naredbe za likvidaciju logora.⁷² O obilasku logora dao je Rožanković slijedeći izvještaj:

»... U logoru našao sam 1.335 osoba iseljenika. Pošto su njemačke vlasti u Beogradu pristale primiti još svega jedan transport od 450 osoba, sa zapovjednikom logora odabrao sam za taj transport 362 osobe iz kotareva Križevci i Ludbreg, i 98 osoba iz kotara Garešnica. Ove osobe namjenjene za transport smještene su odvojeno u posebnu baraku, a zapovjedniku logora izdat je nalog, da pripremi sve potrebno za odlazak transporta kada to bude naređeno.

U obzir su uzeti kotarevi Križevci i Ludbreg iz razloga što su njihovi domovi već naseljeni od strane Zavoda za kolonizaciju, te bi njihovo vraćanje proizvelo teškoće u radu Zavoda za kolonizaciju.

Ostali izseljenici u logoru, osim navedenih kotareva, pripadaju kotarevima Grubišno polje, Virovitica i Našice. Izseljenici iz sela Poganovci, kotara Našičkog, moraju se vratiti svojim domovima i ako je veći broj tih domova do sada bio naseljen kolonistima. Predstavnik Zavoda za kolonizaciju, koji je bio pozvan u logor, pristao je da domove izseljenika iz sela Poganovca izprazni i naseljenike smjesti u raspoložive domove u Srijemu. Ovaj posao ima se izvršiti do 20. listopada 1941., kojega dana i zapovjednik logora ima otpustiti iz logora izseljenike iz sela Poganovci.

Zapovjedniku logora izdao sam nalog da ostale izseljenike, izuzev izseljenika predviđenih za transport u Srbiju i kotara Garešnice, potpuno otpusti njihovim kućama. Izseljenike iz kotara Garešnice zadržao sam u logoru po traženju Ravnateljstva za javni red i sigurnost, dok se ne dobije popis osoba koje su bile zakleti članovi četničkog udruženja. Čim se ovaj popis dobije, zakleti članovi četničkog udruženja predati će se Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, a ostale osobe tog kotara pustiti će se njihovim kućama.

Kada ovi poslovi sa izseljenicima budu završeni, početi će se sa materijalnom likvidacijom logora.

17. listopada 1941. primljen je pismeni izvještaj njemačkog predstavnika u Zagrebu, po kome njemačke vlasti u Beogradu, zbog navodno ilegalno primljenih transporta u zadnje vrijeme, odbijaju da prime naš posljednji transport od 450 osoba, za koji su već bili dali pristanak. Na intervenciju pukovnika g. Jendrašića njemački

⁶⁹ O toj konferenciji ne raspoložem ni s kakvim podacima, jer postoji samo obavijest Ministarstva vanjskih poslova NDH br. 11608 od 19. IX. 1941 o njezinu održavanju 22. IX. 1941, s pozivom upućenim drž. ravnatelju Rožankoviću i stož. puk. Jendrašiću (AGZ-Drž. rav. pon. br. 16344-1941).

⁷⁰ AGZ-Drž. rav. pon. br. 18087-1941, br. 18605-1941, br. 20800-1941; izvještaj Logora Bjelovar br. 865/41, Logora Sisak br. 756/41 i Logora Slav. Požega br. 401/41.

⁷¹ AGZ-Drž. rav. pon. br. 22689-1941.

⁷² Ibid., nalog od 14. X. 1941.

predstavnik Dr. Beisner obećao je, da će osobno otputovati u Beograd i uložiti svoj uticaj kod mjerodavnih da nam prime posljednji transport izseljenika...«⁷³

Tako je polovicom oktobra 1941 likvidiran logor Sisak⁷⁴, a koncem oktobra i logor Slav. Požega, jer do transporta ipak nije došlo, dok je logor u Bjelovaru ostao i nadalje, ali ne više pod kompetencijom Državnog ravnateljstva za ponovu.

Time je završeno organizirano deportiranje Srba iz Hrvatske za Srbiju. Ukupno su organizirana 32 transporta u 4 etape: 3 u prvoj (6. do 17. VII.), 24 u drugoj (1. do 25. VIII.), 2 u trećoj (4. i 7. IX.) i 3 u četvrtoj završnoj (26. do 28. IX.). Iz Zagreba su pošla 3 transporta, iz logora Sisak (Caprag) 10, iz logora Bjelovar 9 i iz logora Slav. Požega 10. U svemu je deportirano 15.004 osoba, odnosno 6.936 muškaraca, 7.064 žena i 1.004 djece ispod 4 godine. Transporti iz Zagreba obuhvatili su u svemu 731 osobu, odnosno 352 muškarca, 339 žena i 40 djece ispod 4 godine. Transporti iz Siska (Capraga) obuhvatili su 5.076 osoba, 2.370 muškaraca, 2.380 žena i 326 djece ispod 4 godine, iz Bjelovara 4.693 osobe, odnosno 2.139 muškaraca, 2.252 žene i 302 djece ispod 4 godine, a iz Slav. Požege 4.504 osobe, odnosno 2.075 muškaraca, 2.093 žene i 336 djece ispod 4 godine. K tome možemo pridodati još 252 osobe, koje su deportirane na temelju pojedinačnih dozvola,⁷⁵ te bi tako ukupan broj deportiranih Srba iznosio 15.256 osoba.

⁷³ Ibid., izvještaj drž. ravnatelja od 19. X. 1941 u konceptu. — Dopis: Der Verbindungsführer des Militärbefehlshaber Serbien an der Deutschen Gesandtschaft in Agram No 739/41 od 17. X. 1941, glasi doslovno: »Der Militärbefehlshaber Serbien hat mich beauftragt, Sie zu unterrichten, dass die Vernehmung der Insassen des Transportes v. 17. IX. 1941 ergeben hat, dass von insgesamt 527 Umsiedlern nur 130 aus dem Lager stammen, während die übrigen neu verhaftet und ausgesiedelt wurden. — Der Militärbefehlshaber Serbien steht auf dem Standpunkt, dass dies nicht den in Agram getroffenen Abmachungen entspreche, da ausdrücklich vereinbart worden sei, dass es sich bei den noch zu übernehmenden 3.200 Serben um bereits seit längerer Zeit im Lager befindliche Personen handle. Lediglich aus diesem Grunde, um mit Herannahen des Winters entstehende Schwierigkeiten in Bezug auf Ernährung und Unterbringung zu vermeiden, habe er sich bereit erklärt, die obigen serbischen Umsiedler noch zu übernehmen. — Der Militärbefehlshaber bittet daher davon Kenntnis zu nehmen, dass er auf Grund des obengeschilderten Tatbestandes sich nicht mehr in der Lage sieht, weitere Umsiedler aus Kroatien zu übernehmen...« (AGZ-Drž. rav. pon. br. 23685-1941.)

⁷⁴ AGZ-Drž. rav. pon. br. 22776-1941.

⁷⁵ AGZ-Drž. rav. pon. br. 11063-1941.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

*OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB